અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ચેન સિંહ

વિ.

માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન બોર્ડ અને અન્ય

સપ્ટેમ્બર ૨૮, ૨૦૦૪

[શિવરાજ વી. પાટીલ અને બી.એન. શ્રીકૃષ્ણ, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦:

અનુચ્છેદ ૧૨ અને ૨૨૬ - 'રાજ્ય' - નું નિર્ધારણ - માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન બોર્ડ - રિટ હકુમતને આધીનતા - શ્રાઇન બોર્ડની દુકાનોના ભાડૂતો તેમજ કર્મચારીઓએ વિવિધ દાદ માંગીને હાઇકોર્ટ સમક્ષ રિટ અરજીઓ દાખલ કરી - હાઇકોર્ટે, ભૂરી નાથના કેસના ગુણોત્તર પર આધાર રાખીને, ઠેરવ્યું કે બોર્ડ

અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં 'રાજ્ય' નથી અને તેથી, રિટ હકુમતને આધીન નથી - તેની શુદ્ધતા - ઠેરવ્યું: ભૂરી નાથનો કેસ અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો વ્યાપ શ્રાઇન બોર્ડ સુધી વિસ્તરી શકે કે કેમ તે મુદ્દા સાથે સંબંધિત નહોતો - અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો વ્યાપ ઘણો વ્યાપક છે - તેનો ઉપયોગ યોગ્ય કેસોમાં "કોઈપણ સરકાર" સહિત "કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ" સામે થઈ શકે છે - પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસના કેસમાં ઠરાવેલા સિદ્ધાંતો અને કસોટીઓ લાગુ કરીને અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીઓની ગ્રાહ્યતા પર વિચારણા કરવા હાઇકોર્ટને નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો - આથી, નવેસરથી વિચારણા માટે બાબત હાઇકોર્ટને પરત મોકલવામાં આવી - ધ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન એક્ટ, ૧૯૮૮, કલમ ૨૦.

સામાવાળા-બોર્ડના કર્મચારીઓ તેમજ ભાડૂતોએ વિવિધ દાદ માંગીને હાઇકોર્ટ સમક્ષ રિટ અરજીઓ દાખલ કરી હતી. હાઇકોર્ટે ભૂરી નાથના કેસ (૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૬૬૫ ના ગુણોત્તર પર આધાર રાખીને ઠેરવ્યું હતું કે સામાવાળા-બોર્ડ રિટ હકુમતને આધીન નહોતું કારણ કે તે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં 'રાજ્ય' નહોતું. તેથી આ અપીલ.

અપીલનો નિકાલ કરતાં, કોર્ટે:

૧. ભૂરી નાથનો કેસ અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો વ્યાપ માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન બોર્ડ સુધી વિસ્તરી શકે કે કેમ તે મુદ્દા સાથે સંબંધિત નહોતો. અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો વ્યાપ ઘણો વ્યાપક છે. તેનો ઉપયોગ યોગ્ય કેસોમાં "કોઈપણ સરકાર" સહિત "કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ" સામે થઈ શકે છે. [૮૦૯-સી, ડી; ૮૦૯-ઈ, એફ]

ભૂરી નાથ વિ. સ્ટેટ ઓફ જે એન્ડ કે, [૧૯૯૭] ૨ એસ.સી.સી. ૭૪૫, અપ્રસ્તુત ઠેરવવામાં આવ્યો.

પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી, (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૧૧૧; સભાજીત તિવારી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, [૧૯૭૫] ૧ એસ.સી.સી. ૪૮૫; ગુલ્લાપલ્લી નાગેશ્વર રાવ વિ. એ.પી. એસઆરટીસી, [૧૯૫૯] સપ્લી. ૧ એસ.સી.આર. ૩૧૯; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. સુધાંશુ મજુમદાર, [૧૯૭૧] ૩ એસ.સી.સી. ૨૬૫; અજય હસિયા વિ. ખાલિદ મુજીબ, એ.આઇ.આર. (૧૯૮૧) એસસી ૪૮૭ અને રમન્ના વિ. ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા, એ.આઇ.આર. (૧૯૭૯) એસસી ૧૬૨૮, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

કિરણ બાબુ વિ. ગવર્નમેન્ટ ઓફ એ.પી., એ.આઇ.આર. (૧૯૮૬) એ.પી. ૨૭૫ અને હરદ્વારી લાલ વિ. જી.ડી. તાપસે, એ.આઇ.આર. (૧૯૮૨) પી એન્ડ એચ ૪૩૯, નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો.

૨. જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન એક્ટ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૨૦ દીવાની દાવાઓ અને શ્રમ કાયદા હેઠળના ન્યાયનિર્ણયને અવરોધે છે તેવી અપીલકર્તાઓ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલી આશંકા પર કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો નથી. તેથી, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસના કેસમાં ઠરાવેલા સિદ્ધાંતો અને કસોટીઓ લાગુ કરીને શ્રાઇન બોર્ડ હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન છે કે કેમ તેની તપાસ કરીને હાઇકોર્ટે સૌપ્રથમ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીઓની ગ્રાહ્યતા પર વિચારણા કરવી રહેશે. [૮૧૧-એ, બી, સી]

પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી, [૨૦૦૨] ૫ એસ.સી.સી. ૧૧૧, નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો.

૩. રિટ અરજદારો માટે દીવાની દાવા કે ઔદ્યોગિક ન્યાયનિર્ણયના રૂપમાં કોઈ વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ છે કે કેમ તે અંગે પણ હાઇકોર્ટે વિચારણા કરવી

રહેશે. જો ૧૯૮૮ ના અધિનિયમની કલમ ૨૦ ની જોગવાઈના અર્થઘટન પર હાઇકોર્ટ એવા નિષ્કર્ષ પર આવે કે તેની સમક્ષના રિટ અરજદારો માટે આવો વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ છે, તો તેના પર પક્ષકારોને યોગ્ય ઉપાય તરફ મોકલવા સહિતનો યોગ્ય નિર્ણય લેવા માટે હાઇકોર્ટ મુક્ત રહેશે. [૮૧૧-સી, ડી]

૪. જો હાઇકોર્ટ એવો દ્રષ્ટિકોણ અપનાવે કે રિટ અરજીઓ ટકવાપાત્ર છે, અને રિટ અરજદારો માટે અન્ય કોઈ સમાન રીતે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ નથી, તો હાઇકોર્ટે રિટ અરજીઓનો તેમના ગુણદોષ પર નિર્ણય કરવાનો રહેશે. [૮૧૧-ડી, ઈ]

દીવાની એપેલેટ અધિકારક્ષેત્ર: સિવિલ અપીલ નં. ૪૫૯૬/૧૯૯૯.

જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર હાઇકોર્ટના ઓ.ડબલ્યુ.પી. નં. ૫૨૩/૧૯૯૫ માં તારીખ ૮.૨.૯૯ ના ચુકાદા અને હુકમ સામે.

સાથે

સિવિલ અપીલ નં. ૪૫૯૭-૪૫૯૮/૧૯૯૯ અને ૬૩૩૪/૨૦૦૪.

અપીલકર્તાઓ તરફથી: એમ.એલ. વર્મા, એસ.એસ. લેહર, રણજીત કુમાર, સત્ય મિત્રા, પી.ડી. શર્મા અને કુમારી બિનુ તામ્તા.

સામાવાળા તરફથી: પી.પી. રાવ અને ઉપિન્દર કે. જલાલી, મનુ નાયર, રોહિત કપૂર, મેસર્સ સુરેશ એ. શ્રોફ એન્ડ કંપની માટે ધ્રુવ દેવાન, અનીશ સુહરાવર્દી અને અમિત આનંદ.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ બી.એન. શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા આપવામાં આવેલ.

ન્યાયમૂર્તિ બી.એન. શ્રીકૃષ્ણ. આ સિવિલ અપીલો અને સ્પેશિયલ લીવ પિટિશન જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર હાઇકોર્ટની ડિવિઝન બેંચના તે જ ચુકાદામાંથી ઉદ્ભવે છે અને તેને પડકારે છે જેણે સામાવાળાઓની લેટર્સ પેટન્ટ અપીલો મંજૂર કરી હતી.

જમ્મુમાં સમગ્ર વર્ષ દરમિયાન ભક્તોની ભીડથી ઊભરાતું એક લોકપ્રિય હિન્દુ ધામ, માતા વૈષ્ણો દેવી, જમ્મુ શહેરથી આશરે ૪૫ કિલોમીટર દૂર ત્રિકુટા ટેકરીઓ પર સ્થિત છે. આ ધામનું સંચાલન મૂળરૂપે 'ધર્માર્થ ટ્રસ્ટ' તરીકે ઓળખાતા એક ટ્રસ્ટ દ્વારા કરવામાં આવતું હતું, જે માત્ર ધામની બાબતોનું જ સંચાલન કરતું નહોતું, પરંતુ યાત્રાળુઓના કલ્યાણની પણ દેખરેખ રાખતું હતું. પૂજા કરવાની અને ધામના રક્ષણની વાસ્તવિક ફરજો બારિદારો દ્વારા બજાવવામાં આવતી હતી, જેઓ ધામની આસપાસના બે ગામોના વતની હતા. ધામની લોકપ્રિયતા વધવાની સાથે, ધામની મુલાકાતે આવતા યાત્રાળુઓની સંખ્યામાં અભૂતપૂર્વ વધારો થયો હતો. જ્યારે ધામની મુલાકાતે આવતા ભક્તોની સંખ્યા અસમર્થનીય બની ગઈ, ત્યારે મંદિરના વહીવટ અને વ્યવસ્થાપન તથા યાત્રાળુઓ માટે ઉપલબ્ધ કરાયેલી સુવિધાઓ અંગે ફરિયાદો ઉઠી હતી. આના પરિણામે 'ધ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઈન એક્ટ, ૧૯૮૬' (૧૯૮૬ નો ગવર્નર્સ એક્ટ નં. ૩૩) ઘડવામાં આવ્યો હતો, જેનું સ્થાન ૧૯૮૮ માં પસાર કરાયેલા ધારાસભાના કાયદા (૧૯૮૮ નો એક્ટ નં. ૧૬) દ્વારા લેવામાં આવ્યું હતું, જેને 'ધ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઈન એક્ટ, ૧૯૮૮' (જે હવે પછી '૧૯૮૮ નો એક્ટ' તરીકે ઉલ્લેખિત છે) કહેવામાં આવે છે.

૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૫ હેઠળ એક વૈધાનિક બોર્ડની રચના કરવામાં આવી છે, જેના હોદ્દાની રૂએ ચેરમેન જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીરના રાજ્યપાલ છે. શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન અને શ્રાઇન ફંડનો વહીવટ, વ્યવસ્થાપન અને શાસન બોર્ડમાં નિહિત છે, જેમાં એક ચેરમેન અને દસથી વધુ નહીં તેટલા સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે. ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૬ હેઠળ, બોર્ડ એક નિગમિત સંસ્થા માનવામાં આવે છે અને તેનું શાશ્વત ઉત્તરાધિકાર તથા એક સામાન્ય મહોર રહેશે અને સદર નામે બોર્ડ દાવો માંડી શકે છે અને તેની સામે દાવો માંડી શકાય છે. ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૧૪ હેઠળ, બોર્ડ સમય સમય પર નક્કી કરવામાં આવે તેવા હોદ્દાઓ, પગાર, ભથ્થાં અને સેવાની અન્ય શરતો સાથે ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસર અને તેને જરૂરી જણાય તેવા અન્ય અધિકારીઓ તથા કર્મચારીઓની નિમણૂક કરવા માટે સત્તા ધરાવે છે. ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૧૫ જોગવાઈ કરે છે કે બોર્ડના કર્મચારીઓ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર વિસ્તારમાં લાગુ સ્ટેટ રણબીર પીનલ કોડ (જે ઈન્ડિયન પીનલ કોડને અનુરૂપ છે) ની કલમ ૨૧ ના અર્થમાં જાહેર સેવકો ગણાય છે.

૧૯૮૮ ના એક્ટ દ્વારા લાવવામાં આવેલો એક ધરખમ ફેરફાર એ હતો કે કલમ ૧૯ ના કારણે, બારિદારોના તમામ હકો નાબૂદ થઈ ગયા હતા.

કલમ ૨૦ જોગવાઈ કરે છે કે આ એક્ટ હેઠળ શુદ્ધબુદ્ધિથી કરવામાં આવેલી અથવા કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવતી કોઈપણ બાબત માટે બોર્ડ અથવા તેના અધિકારીઓ સામે કોઈપણ અદાલતમાં કોઈ દાવો કે અન્ય કાર્યવાહી ચાલશે નહીં.

કલમ ૨૪ બોર્ડને તેની ફરજો બજાવવા માટે 'એક્ટ સાથે અસંગત ન હોય તેવા' પેટા-નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે.

સિવિલ અપીલ નં. ૪૫૯૬/૧૯૯૯:

અપીલકર્તા, ચેન સિંહ, એક ભૂતપૂર્વ સૈનિક છે જેવો એવો દાવો કરે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩ માં, તેઓ શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી ધર્માર્થ ટ્રસ્ટ દ્વારા વાર્ષિક રૂ. ૧૫,૦૦૦ ના ભાડે તેમને આપવામાં આવેલી દુકાનના પરિસરના ભાડૂત બન્યા હતા. અપીલકર્તા તેમની દુકાનમાં યાત્રાળુઓના ઉપયોગ માટેની નાની-મોટી વસ્તુઓ વેચવાનો વ્યવસાય કરતા હતા અને તેમણે પોતાના વેપાર માટે આસિસ્ટન્ટ ડાયરેક્ટર, ટુરિઝમ સહિતના વિવિધ સત્તામંડળો પાસેથી લાયસન્સ મેળવ્યા હતા. જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન એક્ટ, ૧૯૮૫

અમલમાં આવ્યા પછી (જેનું સ્થાન પાછળથી '૧૯૮૮ ના એક્ટ' દ્વારા લેવામાં આવ્યું હતું), અપીલકર્તા દાવો કરે છે કે, કલમ ૧૯(૩) ના આધારે, તેઓ બોર્ડના ભાડૂત બન્યા હતા. તેમનો એવો કેસ છે કે ત્યારપછી તેઓ બોર્ડના ભાડૂત તરીકે ચાલુ રહ્યા હતા. બોર્ડ અસ્તિત્વમાં આવ્યા પછી, અપીલકર્તાને ધર્માર્થ ટ્રસ્ટ દ્વારા તેમને ફાળવવામાં આવેલી મૂળ દુકાનમાંથી બોર્ડ દ્વારા બાંધવામાં આવેલી નવી દુકાનમાં ખસેડવામાં આવ્યા હતા. અપીલકર્તાના જણાવ્યા મુજબ, નવી દુકાનનું પરિસર ક્ષેત્રફળમાં નાનું હતું અને બોર્ડના અધિકારીઓ દ્વારા તેમના રોજિંદા વ્યવસાયમાં દખલગીરી પણ કરવામાં આવતી હતી, જેઓ તેમને ત્યાંથી બહાર કાઢી મૂકવા માટે તત્પર હતા, જેથી તેઓ નવા ભાડૂત પાસેથી વધુ ભાડું મેળવી શકે.

અપીલકર્તાએ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર હાઇકોર્ટમાં ઓડબલ્યુપી નં. ૧૮૪/૯૪ દાખલ કરી હતી, જેનો હાઇકોર્ટના વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા એવા નિર્દેશ સાથે નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો કે બોર્ડ અરજદારની તેમની ફરિયાદ અંગેની યોગ્ય રજૂઆત પર વિચારણા કરશે. ત્યારપછી તરત જ, તારીખ ૧૦.૭.૧૯૯૫ ના રોજ, બોર્ડે તેમને જાણ કરતી નોટિસ આપી હતી કે તેઓ હાઇકોર્ટના નિર્દેશ મુજબ રજૂઆત કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યા છે, અને જો તેઓ ત્રણ દિવસની અંદર બોર્ડ સાથે કરાર પર સહી નહીં કરે, તો તેમની સામે યોગ્ય જણાય તેવી આગળની કાર્યવાહી

કરવામાં આવશે. અરજદારે આ નોટિસ સામે વિરોધ કર્યો હતો અને ત્યારપછી હાઇકોર્ટ સમક્ષ અન્ય એક રિટ અરજી ઓડબલ્યુપી નં. ૫૨૩/૯૫ દાખલ કરી હતી જેના દ્વારા તેમણે વિવિધ દાદ માંગી હતી, જેમાં તેમને જારી કરાયેલી નોટિસ રદ કરવાની અને બોર્ડના અધિકારીઓને તેમની વ્યાપારી પ્રવૃત્તિઓમાં દખલગીરી ન કરવા માટે મેન્ડામસની દાદનો સમાવેશ થતો હતો. આ રિટ અરજી હાઇકોર્ટના વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા તારીખ ૮.૨.૧૯૯૯ ના રોજ એવું ઠેરવીને ફગાવી દેવામાં આવી હતી કે તારીખ ૨૭.૧.૧૯૯૯ ના રોજ નિર્ણિત એલપીએ નં. ૧૮૨/૧૯૯૨ માં હાઇકોર્ટની ડિવિઝન બેંચના નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજી ટકવાપાત્ર નથી. આથી, આ અપીલ.

સિવિલ અપીલ નં. ૪૫૯૭-૯૮/૧૯૯૯:

આ બે અપીલોમાં અપીલકર્તાઓ બોર્ડના કર્મચારીઓ હતા, જેઓ બોર્ડ હેઠળ વિવિધ હોદ્દાઓ ધરાવતા હતા. અપીલકર્તાઓનો એવો કેસ છે કે, તેમની સેવાની શરતો અસંતોષકારક હતી અને તેઓએ તેમની સેવાની શરતો સુધારવા માટે સામૂહિક સોદાબાજી માટે એક ટ્રેડ યુનિયનની રચના કરી હતી. તેમનું ટ્રેડ યુનિયન રજીસ્ટ્રાર ઓફ ટ્રેડ યુનિયન, જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર સરકાર સમક્ષ તારીખ

૧૧.૧૨.૧૯૯૦ ના રજીસ્ટ્રેશન નં. ૭૦૫ હેઠળ નોંધાયેલું હતું. તારીખ ૧૫.૧.૧૯૯૧ ના રોજ, રજીસ્ટ્રાર ઓફ ટ્રેડ યુનિયન, જે એન્ડ કે, જમ્મુએ પ્રમુખ, શ્રાઇન બોર્ડ એમ્પ્લોયીઝ યુનિયન, પંથાલ રોડ, કટરાને પત્ર પાઠવીને જાણ કરી હતી કે તેઓ ટ્રેડ યુનિયનની રચના કરી શકે નહીં કારણ કે શ્રાઇન બોર્ડ, જે નિયોક્તા છે, તે કોઈ વેપાર કે ઉદ્યોગ નથી. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે, "બોર્ડના તમામ સેવકોની નોકરીની શરતો જે એન્ડ કે માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન એક્ટ, ૧૯૮૮ દ્વારા સંચાલિત થાય છે અને તેમના કર્મચારીઓને ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૫ હેઠળ વિધિવત રીતે 'જાહેર સેવકો' જાહેર કરવામાં આવ્યા હોવાથી, તેના કર્મચારીઓ ટ્રેડ યુનિયન્સ એક્ટ, ૧૯૨૬ હેઠળ યુનિયન તરીકે નોંધણીપાત્ર નથી અને તેઓ કોઈપણ વેપાર કે ઉદ્યોગમાં કાર્યરત હોવાનું કહી શકાય નહીં." તેથી, તેમણે ટ્રેડ યુનિયનને જાણ કરી હતી કે તેઓને ખાતરી થઈ છે કે ઉપરોક્ત નંબર હેઠળ આપવામાં આવેલી નોંધણી ભૂલથી મેળવવામાં આવી હતી જે માર્ચ, ૧૯૯૧ ના ૧૦મા દિવસથી પાછી ખેંચાયેલી ગણવી જોઈએ.

તેમને આપવામાં આવેલી નોંધણી પાછી ખેંચી લેવા છતાં નિરાશ થયા વિના, અપીલકર્તાઓ અને અન્ય કર્મચારીઓએ તેમની ટ્રેડ યુનિયન પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રાખી હતી. અપીલકર્તાઓના જણાવ્યા મુજબ, આ ટ્રેડ યુનિયન પ્રવૃત્તિઓએ તેમને બોર્ડના અધિકારીઓની નારાજગીમાં મૂકી દીધા હતા, જેમણે કાયદેસરની

ટ્રેડ યુનિયન પ્રવૃત્તિઓ માટે તેમની સતામણી શરૂ કરી હતી. સતામણીમાં ટ્રેડ યુનિયનના કાર્યકરો સામે લેવાયેલા પદ્ધતિસરના પગલાંનો સમાવેશ થતો હતો, જેમાંથી કેટલાકને નોકરીમાંથી પણ દૂર કરવામાં આવ્યા હતા. વ્યથિત કર્મચારીઓએ તેમની સેવાઓની સમાપ્તિને પડકારતી ડબલ્યુપી નં. ૪૯૭/૧૯૯૨ હાઇકોર્ટ સમક્ષ દાખલ કરી હતી અને તેમને પૂરા પાછલા વેતન અને તમામ આનુષંગિક લાભો સાથે પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે મેન્ડામસની રિટ અને બોર્ડને નિર્દેશ આપવાની માંગ કરી હતી. આ રિટ અરજીનો પ્રથમ સામાવાળા બોર્ડ દ્વારા વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. વિદ્વાન સિંગલ જજે રિટ અરજી આંશિક રીતે મંજૂર કરી હતી અને કેટલાક કર્મચારીઓને દાદ આપી હતી અને અન્ય કર્મચારીઓને દાદ નકારી કાઢી હતી. જે કર્મચારીઓને દાદ નકારવામાં આવી હતી તેઓએ હાઇકોર્ટ સમક્ષ એલપીએ નં. ૧૮૨/૧૯૯૨ દાખલ કરી હતી. બોર્ડે કેટલાક કર્મચારીઓને અપાયેલી દાદને પડકારતી એલપીએ નં. ૧૮૩/૧૯૯૨ દાખલ કરી હતી. તારીખ ૨૭.૧.૧૯૯૯ ના સંયુક્ત ચુકાદા દ્વારા હાઇકોર્ટની ડિવિઝન બેંચે નીચે મુજબ ઠેરવીને એલપીએ ફગાવી દીધી હતી:

> "બોર્ડ આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં ઉલ્લેખિત સુપ્રિમ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત કસોટીઓ પૂર્ણ કરતું નથી. તે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય નથી. તેથી, રિટ અરજી ટકવાપાત્ર નથી. આમ કહ્યા

પછી, અરજદારો સામે પસાર કરાયેલા સેવા સમાપ્તિના વાદગ્રસ્ત હુકમોના ગુણદોષની તપાસ કરવાની અમારે જરૂર નથી. અપીલકર્તા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલો પ્રાથમિક વાંધો સફળ થાય છે."

વ્યથિત કર્મચારીઓ આ અપીલો દ્વારા આ કોર્ટ સમક્ષ ઉપસ્થિત છે.

સ્પેશિયલ લીવ પિટિશન (સિવિલ) નં. ૮૧૯૨/૨૦૦૧:

અરજદારની નિમણૂક તારીખ ૬.૧૦.૧૯૭૮ ના રોજ ધર્માર્થ ટ્રસ્ટમાં ચોકીદાર તરીકે કરવામાં આવી હતી અને તેઓ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર શ્રી માતા વૈષ્ણો દેવી શ્રાઇન એક્ટ, ૧૯૮૬ અમલમાં આવ્યા પછી શ્રાઇન બોર્ડના કર્મચારી બન્યા હોવાનો દાવો કરે છે. અરજદારનો એવો કેસ છે કે જ્યારે બોર્ડ અસ્તિત્વમાં આવ્યું ત્યારે તેઓ રિસેપ્શનિસ્ટ તરીકે કાર્યરત હતા. તેમની એવી ફરિયાદ છે કે બોર્ડ દ્વારા તેમને યોગ્ય પગાર ચૂકવવામાં આવતો નહોતો. અરજદારે યોગ્ય દાદ માટે હાઇકોર્ટ સમક્ષ રિટ અરજી એસડબલ્યુપી નં. ૬૬૩/૧૯૯૩ દાખલ કરી હતી, જે પેન્ડિંગ હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે.

તારીખ ૨.૩.૧૯૯૮ ના રોજ અરજદાર પર રૂ. ૨૦ ની કથિત ઉચાપત બદલ તેમની સામે ગેરવર્તણૂકના આક્ષેપો કરતી ચાર્જશીટ બજાવવામાં આવી હતી. તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી અને અરજદારની સેવા શા માટે સમાપ્ત ન કરવી જોઈએ તે અંગે કારણ દર્શાવવા માટે તારીખ ૨૧.૩.૧૯૯૮ ની કારણદર્શક નોટિસ અરજદાર પર બજાવવામાં આવી હતી. આખરે, પ્રત્યુત્તર પર વિચારણા કર્યા પછી, અરજદારને તારીખ ૩૦.૩.૧૯૯૮ ના રોજ નોકરીમાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યા હતા. અરજદારે તેમની સેવાની સમાપ્તિને પડકારતી રિટ અરજી હાઇકોર્ટ સમક્ષ દાખલ કરી હતી. વિદ્વાન સિંગલ જજે તેમાંથી ઉદ્ભવતા કાયદાના મહત્વના પ્રશ્નને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજી મોટી બેંચને મોકલી હતી. આખરે, હાઇકોર્ટની ડિવિઝન બેંચે તારીખ ૨૭.૧.૨૦૦૧ ના તેના ચુકાદા દ્વારા, એલપીએ નં. ૧૮૨/૯૨ અને ૧૮૩/૯૨ માં તારીખ ૨૭.૧.૧૯૯૯ ના અગાઉના ડિવિઝન બેંચના ચુકાદાને અનુસરીને, ઠેરવ્યું કે રિટ અરજી ટકવાપાત્ર નથી અને રિટ અરજી ફગાવી દીધી. અરજદાર હાઇકોર્ટના ચુકાદા સામે અપીલ કરવા માટે વિશેષ રજા માંગે છે.

સિવિલ અપીલ નં. ૪૫૬૬/૯૯, ૪૫૬૭-૪૫૬૮/૯૯ અને એસએલપી (સિવિલ) નં. ૮૧૬૨/૨૦૦૧:

સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનમાં રજા મંજૂર કરવામાં આવે છે.

શરૂઆતમાં જ, અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલને પૂછ્યું કે તેઓએ યોગ્ય ફોરમ સમક્ષ દાદ કેમ ન માંગી - લાયસન્સ/ભાડૂઆત સંબંધિત વિવાદના કિસ્સામાં દીવાની અદાલત, અને સેવાની બાબત સંબંધિત વિવાદના કિસ્સામાં લેબર કોર્ટ. વિદ્વાન વકીલે ઉત્તર આપ્યો કે અપીલકર્તાઓને અત્યંત અદેખી વિષમ પરિસ્થિતિમાં મૂકવામાં આવ્યા છે, જેમની સાથે ન તો પક્ષી કે ન તો માછલી જેવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. અપીલકર્તાઓના જણાવ્યા મુજબ, ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૨૦ દીવાની અદાલતને ૧૯૮૮ ના એક્ટ હેઠળ શુદ્ધબુદ્ધિથી કરવામાં આવેલી અથવા કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવતી કોઈપણ બાબત માટે બોર્ડ અથવા તેના અધિકારીઓ સામે કોઈ દાવો કે કાર્યવાહી હાથ ધરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે આ કલમ એટલા વ્યાપક શબ્દોમાં ઘડવામાં આવી છે કે તે દીવાની અદાલતો તેમજ લેબર કોર્ટ/ટ્રિબ્યુનલો સમક્ષની તમામ કાર્યવાહી પર સંભવિતપણે પ્રતિબંધ મૂકે છે. કલમ ૨૦ ની જોગવાઈની આ સમજણ પર, આ કેસમાં અપીલકર્તાઓએ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીરના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૦ સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૧૦૩ (ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ ને અનુરૂપ)

હેઠળ તેમની રિટ અરજીઓ દ્વારા હાઇકોર્ટનો સંપર્ક કરવાનું પસંદ કર્યું હતું. વકીલ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે એ કમનસીબ છે કે હાઇકોર્ટે ભૂલભરેલી રીતે ઠેરવ્યું છે કે શ્રાઇન બોર્ડ રિટ હકુમતને આધીન પણ નથી, કારણ કે તે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં "રાજ્ય" નથી. વિદ્વાન વકીલની રજૂઆતમાં, હાઇકોર્ટ બે બાબતોમાં ભૂલ કરી બેઠી છે. પ્રથમ, ભૂરી નાથ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ જે એન્ડ કે અને અન્ય[1] માં આ કોર્ટના નિર્ણયના અમુક ચુકાદાઓથી પોતાને બંધાયેલી માનીને, જોકે તે અવલોકનો તદ્દન અલગ સંદર્ભમાં કરવામાં આવ્યા હતા, જે સંપૂર્ણપણે અલગ પાડી શકાય તેવા હતા, અને હાઇકોર્ટ દ્વારા સમજવામાં આવેલા કાયદાના સિદ્ધાંતને નિર્ધારિત કરતા નથી. બીજું, શ્રાઇન બોર્ડ "રાજ્ય" હતું કે નહીં તે મુદ્દાનો નિર્ણય કરવા માટે, હાઇકોર્ટે કેટલીક કસોટીઓ લાગુ કરી છે જે ભૂલભરેલી છે, અને અન્ય કસોટીઓ લાગુ કરવામાં નિષ્ફળ રહી છે જે હવે પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી અને અન્ય[2] માં આપવામાં આવેલા આ કોર્ટના સાત વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓની બેંચના ચુકાદાને ધ્યાનમાં રાખીને જરૂરી માનવામાં આવી છે. હાઇકોર્ટે સભાજીત તિવારી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા[3] માં નિર્ધારિત કસોટીઓ પર આધાર રાખ્યો છે, જેને પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર્યુક્ત) માં સ્પષ્ટપણે રદબાતલ કરવામાં આવેલ છે.

---

1 (૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૭૪૫.

2 (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૧૧૧.

3 [૧૯૭૫] ૧ એસ.સી.સી. ૪૮૫.

જોકે, સામાવાળાઓના વિદ્વાન વકીલે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) માં કરવામાં આવેલા અવલોકનો સીધા સુસંગત અને લાગુ પડતા હતા. બીજા મુદ્દા પર, જોકે, સામાવાળાઓના વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે જો આ કોર્ટ એવા નિષ્કર્ષ પર આવે કે વર્તમાન અપીલો ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) ના નિર્ણયથી નિર્ણિત થતી નથી તો પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર્યુક્ત) માં ઠરાવેલા કાયદાના પ્રકાશમાં રિટ અરજીઓની ગ્રાહ્યતા નક્કી કરવા માટે બાબતો હાઇકોર્ટને પરત મોકલી શકાય છે.

ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) માં હકીકતો અને જે પૃષ્ઠભૂમિમાં પેરા ૩૩ માં સુસંગત અવલોકનો કરવામાં આવ્યા હતા તે વિગતવાર ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

પહેલેથી જ વર્ણવ્યા મુજબ, ૧૯૮૮ નો એક્ટ અમલમાં આવવાનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ એ હતું કે ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૧૯ ના સબ-સેક્શન (૧) ના કારણે બારિદારોના હકો નાબૂદ થઈ ગયા હતા. કલમ ૧૯ નું સબ-સેક્શન (૧) જોગવાઈ કરે છે કે, "આ એક્ટના પ્રારંભની તારીખથી બારિદારોના તમામ હકો નાબૂદ થશે."

તેનો એક પરંતુક છે જે હેઠળ રાજ્યપાલ એક ટ્રિબ્યુનલની નિમણૂક કરવા માટે સત્તા ધરાવે છે જે બારિદારો તરીકે બારિદાર મેળવી રહ્યા હતા તે આવકને યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લીધા પછી, બારિદારોના હકોની નાબૂદીના બદલામાં બોર્ડ દ્વારા ચૂકવવામાં આવનાર વળતરની ભલામણ કરી શકે છે. ત્યારબાદ બોર્ડે ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા તેને મોકલવામાં આવેલી ભલામણોની તપાસ કરવી અને તેને યોગ્ય જણાય તેવો નિર્ણય લેવો જરૂરી છે અને તેનો નિર્ણય આખરી રહેશે. જ્યાં કોઈ બારિદાર પોતાના હકો સમર્પિત કરે છે અને બોર્ડમાં રોજગાર માટે પોતાની જાતને રજૂ કરે છે, ત્યાં યોગ્યતાને આધીન રહીને નિમણૂકનો અમુક પ્રેફરેન્શિયલ અધિકાર છે. કલમ ૧૯ ત્રણ પ્રકારની વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધિત છે: (૧) બારિદારો - ૧૯૮૮ ના એક્ટના અમલમાં આવતાં તેમના હકો નાબૂદ થાય છે, (૨) ધર્માર્થ ટ્રસ્ટના કર્મચારીઓ - તેઓ ૧૯૮૮ ના એક્ટના પ્રારંભ પર બોર્ડના કર્મચારીઓ બને છે, (૩) દુકાનદારો અને અન્ય પટ્ટાધારકો, જેઓ ભાડૂત હતા - તેઓ બોર્ડના ભાડૂત બને છે.

કેટલાક બારિદારો, જેમના હકો ૧૯૮૮ ના એક્ટના કારણે નાબૂદ થઈ ગયા હતા, તેઓએ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) અને ૩૧ નું ઉલ્લંઘન કરતા હોવાના આધારે ૧૯૮૮ ના એક્ટની બંધારણીય માન્યતાને પડકારી હતી, જે જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર વિસ્તારને લાગુ પડવાનું ચાલુ રહે છે.

ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) એ ૧૯૮૮ ના એક્ટની યોજનાની તપાસ કરી અને નોંધ્યું કે કલમ ૧૯ ના સબ-સેક્શન (૧) હેઠળ, બારિદારોના તમામ હકો નાબૂદ થઈ ગયા હતા. બારિદારો વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે સંવિધાન (ચુંમાલીસમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા તારીખ ૨૦.૬.૧૯૭૯ થી ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) અને ૩૧ નો રદિયો જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર રાજ્યને લાગુ પડતો નથી; મિલકતનો અધિકાર જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીરના રહેવાસીઓનો મૂળભૂત અધિકાર તરીકે ચાલુ રહ્યો હતો; ૧૯૮૮ ના એક્ટે વળતરની ચૂકવણી માટે કોઈ જોગવાઈ કરી નહોતી અથવા જેમના હકો નાબૂદ થયા છે તેવા બારિદારોને વળતર નક્કી કરવા માટે કોઈ માર્ગદર્શિકા આપી નહોતી; બોર્ડ એક નિયંત્રિત કોર્પોરેશન હોવાથી, સરકારનું એક અંગ છે; ધામની તમામ મિલકતો સરકારમાં નિહિત થયેલી છે. બોર્ડ એક "રાજ્ય-નિયંત્રિત કોર્પોરેશન" છે તેવી રજૂઆત કરવા માટે તેઓએ બોર્ડની રચના સંબંધિત ૧૯૮૮ ના એક્ટની કેટલીક જોગવાઈઓ પર આધાર રાખ્યો હતો. બારિદારોએ વધુમાં એવી રજૂઆત કરી હતી કે, ૧૯૮૮ ના એક્ટ હેઠળ ભેટ-સોગાદો અને અન્ય મિલકતો મેળવવામાં આવી હતી અને નિયંત્રિત કોર્પોરેશન એટલે કે બોર્ડમાં નિહિત થઈ હતી. તેમની નાબૂદી માટે, બારિદારો વળતર મેળવવા માટે હકદાર

હતા અને કલમ ૧૯ વળતર માટે કોઈ જોગવાઈ કરતી ન હોવાથી, ૧૯૮૮ નો એક્ટ ગેરબંધારણીય હતો અને ધારાસભાની સત્તાની બહાર હતો.

બોર્ડ વતી, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧ ના ક્લોઝ (૨-એ) પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો, જે નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે:

> "(૨-એ) જ્યાં કોઈ કાયદો રાજ્યને અથવા રાજ્યની માલિકીના કે નિયંત્રણ હેઠળના કોર્પોરેશનને કોઈપણ મિલકતની માલિકી અથવા કબજાના અધિકારના ટ્રાન્સફર માટે જોગવાઈ કરતો નથી, ત્યાં તે મિલકતનું ફરજિયાત સંપાદન અથવા માંગણી માટે જોગવાઈ કરતો હોવાનું માનવામાં આવશે નહીં, ભલે તે કોઈપણ વ્યક્તિને તેની મિલકતથી વંચિત કરતો હોય."

એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે શ્રાઈન બોર્ડ 'નિયંત્રિત કોર્પોરેશન' નથી અને તેમાં નિહિત મિલકતો અને ભેટ-સોગાદો રાજ્યની માલિકીની કે નિયંત્રણ હેઠળની નથી અથવા તેમની માલિકી કોઈપણ રાજ્ય-નિયંત્રિત કોર્પોરેશનને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવી નથી. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી

હતી કે બોર્ડ એ ધામ અને તેની જમીનો તથા મકાનો સહિતની ધામની મિલકતો અને દેવસ્થાનની વધુ સારી વ્યવસ્થા, વહીવટ અને શાસન માટે ૧૯૮૮ ના એક્ટ હેઠળ સ્થાપિત એક વૈધાનિક સત્તામંડળ છે જે ૧૯૮૮ ના એક્ટની પ્રસ્તાવનામાં નિર્દિષ્ટ પરિસરમાં આવેલી છે. હરદ્વારી લાલ વિ. જી.ડી. તાપસે[4] માં પંજાબ એન્ડ હરિયાણા હાઇકોર્ટના અને કિરણ બાબુ વિ. ગવર્નમેન્ટ ઓફ એ.પી.[5] માં આંધ્રપ્રદેશ હાઇકોર્ટના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખીને એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે રાજ્યપાલ હોદ્દાની રૂએ ચેરમેન તરીકે અધિનિયમ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે તેઓ રાજ્યના કારોબારી વડા તરીકે સત્તાનો ઉપયોગ કરતા નથી અને તેમની ભૂમિકા ધાર્મિક સંસ્થાઓ અથવા દેવસ્થાનો અને તેમની મિલકતોનું યોગ્ય સંચાલન અને જવાબદાર વહીવટ સુનિશ્ચિત કરવાની પરંપરાગત ભૂમિકા પૂરતી મર્યાદિત છે અને તેનાથી વધુ કંઈ નથી. આથી, શ્રાઇન બોર્ડના વકીલ તેમજ રાજ્યના વકીલ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે, જોકે ધામની મિલકતો અને ભંડોળ રાજ્યના નિયંત્રણ હેઠળ છે, પરંતુ મિલકતો રાજ્યમાં નિહિત નહોતી અને તેથી ૧૯૮૮ નો એક્ટ એક માન્ય કાયદો હતો. તેઓએ સંપાદન અને વંચિતતા વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવ્યો હતો. જ્યારે ૧૯૮૮ નો એક્ટ બારિદારોને ભેટ-સોગાદો મેળવવાના તેમના અધિકારથી વંચિત કરે છે, ત્યારે રાજ્ય દ્વારા કોઈ સંપાદન થયું નહોતું, કારણ કે

---

4 એ.આઈ.આર. (૧૯૮૨) પી એન્ડ એચ ૪૩૯.

5 એ.આઈ.આર. (૧૯૮૬) એ.પી. ૨૭૫.

માત્ર વંચિત કરવું એ સંપાદન સમાન નથી. આથી, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ૧૯૮૮ નો એક્ટ સંવિધાનની સત્તા બહારનો નહોતો.

આ કોર્ટે ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) માં રાજ્યના કારોબારી વડા તરીકે રાજ્યપાલની કારોબારી સત્તા અને હોદ્દાની રૂએ ચેરમેન તરીકેની તેમની ભૂમિકા દ્વારા અધિનિયમ હેઠળ ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તા વચ્ચે દોરવામાં આવેલા તફાવતને સ્વીકાર્યો હતો. બે વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓની ડિવિઝન બેંચે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો હતો કે, "જ્યારે રાજ્યપાલે રાજ્યના કારોબારી વડા તરીકે અધિનિયમ હેઠળ આ કાર્ય બજાવ્યું, ત્યારે શું તે મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વ હેઠળની મંત્રી પરિષદની સહાય અને સલાહથી છે કે રાજ્યપાલ તરીકેની તેમની સત્તાવાર ક્ષમતામાં?" ડિવિઝન બેંચે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો અને કહ્યું; "અધિનિયમ હેઠળ સત્તા અને કાર્યોનો ઉપયોગ મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વ હેઠળની મંત્રી પરિષદ સાથે તેમના નામે ઔપચારિક રીતે કરવામાં આવતી કવાયતો કરતાં અલગ અને જુદો છે."

આખરે, ૧૯૮૮ ના એક્ટની જોગવાઈઓની વિગતવાર તપાસ કર્યા પછી અને ગુલ્લાપલ્લી નાગેશ્વર રાવ વિ. એ.પી. એસઆરટીસી[6] તથા યુનિયન ઓફ

6 [૧૯૫૯] સપ્લી. ૧ એસ.સી.આર. ૩૧૯.

ઇન્ડિયા વિ. સુધાંશુ મજુમદાર[7] ના ચુકાદાઓની નોંધ લીધા પછી, બોર્ડ અનુચ્છેદ ૩૧ ના ક્લોઝ (૨-એ) ના અર્થમાં "નિયંત્રિત કોર્પોરેશન" છે કે કેમ તે પ્રશ્ન હાથ ધરતાં, પેરા ૩૩ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

> "૩૩. એચ.એમ. સીરવાઈ દ્વારા કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લો ઓફ ઇન્ડિયા (ત્રીજી આવૃત્તિ), વોલ્યુમ ૨, પેરા ૩૦ માં પૃષ્ઠ ૧૧૦૯ પર જણાવવામાં આવ્યું છે કે સામાન્ય સંપાદન જ્યાં કાયદો સંપૂર્ણ વળતર આપે છે અને સામાજિક ઇજનેરી અથવા સુધારાની મોટી યોજનાઓ જેને વ્યક્તિ તેમજ સમુદાયના ન્યાયના દ્રષ્ટિકોણથી જોવી પડે છે, તેમની વચ્ચેનો તફાવત કાનૂની દ્રષ્ટિકોણ દ્વારા સુમેળભર્યો બને છે. બેલા બેનર્જી કેસ[8] ની પછીની સમજણમાં, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રતિષ્ઠિત વકીલો (સંવિધાનના ઘડવૈયાઓ) એ અનુચ્છેદ ૩૧(૨) માં સ્પષ્ટપણે જે વ્યક્ત કરી શક્યા હોત તેને ગર્ભિત રાખવામાં ગંભીર ભૂલ કરી હતી. બેલા બેનર્જી કેસ[9] એ દર્શાવ્યું કે ઘડવૈયાઓનો આશય નિષ્ફળ ગયો કારણ કે તે અનુચ્છેદ ૩૧(૨) માં સ્પષ્ટપણે સમાવિષ્ટ નહોતો. દેખીતી રીતે, સંવિધાનનો સુધારો હાલના કાયદાને બદલવા માટે છે, અને વળતરની પર્યાપ્તતાના આધારે પડકારને

---

7 (૧૯૭૧) ૩ એસ.સી.સી. ૨૬૫.

8 [૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૫૫૮.

9 તત્રૈવ.

બાકાત રાખીને ચોથો સુધારો બેલા બેનર્જી કેસ[10] માં નિર્ધારિત કાયદાને બદલવા માટે હતો કે અનુચ્છેદ ૩૧(૨) હેઠળ વળતરનો અર્થ સંપૂર્ણ અને વાજબી નાણાકીય સમકક્ષ થાય છે. ચોથા સુધારા પછી, "વળતર" શબ્દનો અર્થ સંપૂર્ણ અને વાજબી નાણાકીય સમકક્ષ થઈ શકતો નથી, કારણ કે જો તે થતો હોય, તો કાયદો યથાવત રહ્યો હોત અને ચોથો સુધારો તેના હેતુમાં નિષ્ફળ ગયો હોત. કાયદા દ્વારા આપવામાં આવેલું વળતર પર્યાપ્ત નહોતું તેવા આધારે પડકારને બાકાત રાખીને, ચોથા સુધારાએ કાયદાકીય સત્તા પરનો પ્રતિબંધ એ અર્થમાં દૂર કર્યો કે કાયદો માન્ય રહે તે માટે સંપૂર્ણ અને વાજબી નાણાકીય સમકક્ષ ચૂકવણીની જોગવાઈ કરવી હવે ફરજિયાત નહોતી. ચોથા સુધારા પછી જે કાયદો વળતર નક્કી કરે છે જે સંપૂર્ણ અને વાજબી નાણાકીય સમકક્ષના ૮૦ ટકા જેટલું હોય તે અનુચ્છેદ ૩૧(૨) નું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં અને માન્ય કાયદો હતો. ચોથા સુધારાએ અપર્યાપ્ત વળતરનો ખ્યાલ દાખલ કરીને આ પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યું. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓની વિચારણા પર, તેથી, અમને એવું ઠેરવવામાં કોઈ સંકોચ નથી કે બોર્ડ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં નિયંત્રિત કોર્પોરેશન નથી. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧ ના ક્લોઝ (૨-એ) ના અમલથી બોર્ડ અથવા ધામની મિલકતો રાજ્યમાં નિહિત થતી નથી. ભેટ-સોગાદો એકત્રિત કરવાનો અધિકાર અથવા બારિદારોની જો

10 તત્રૈવ.

કોઈ હોય તો મિલકતોની વંચિતતા અથવા ભેટ-સોગાદોમાં હિસ્સો કે સંગ્રહ કરવાનો અધિકાર રાજ્યમાં નિહિત થતો નથી. પરિણામે, અધિનિયમની કલમ ૧૯(૧) સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) અથવા અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની સત્તા બહારની નથી."

અમારા માટે ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) ના ગુણોત્તરની ઊંડાણપૂર્વક તપાસ કરવી જરૂરી બની ગઈ હતી, કારણ કે સામાવાળાઓ દ્વારા ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી છે, અને હાઈકોર્ટ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી છે, કે ભૂરી નાથ અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધની દલીલને નિર્ણાયક બનાવે છે અને ઠેરવે છે કે શ્રાઈન બોર્ડ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઈકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન નથી.

અમારા મતે, આ દલીલમાં કોઈ વજૂદ નથી. ભૂરી નાથનો કેસ અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો વ્યાપ શ્રાઈન બોર્ડ સુધી વિસ્તરી શકે કે કેમ તે મુદ્દા સાથે સંબંધિત નહોતો. પહેલેથી જ નિર્દેશ કર્યા મુજબ, અદાલત સમક્ષ પ્રશ્ન એ હતો કે શું બારિદારોનો મિલકતનો અધિકાર માત્ર નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો કે તે 'રાજ્ય-નિયંત્રિત કોર્પોરેશન' ને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યો હતો, જે નક્કી કરશે કે

બારિદારોને વળતરનો અધિકાર હતો કે નહીં. આ, બદલામાં, ૧૯૮૮ ના એક્ટની બંધારણીય માન્યતા નક્કી કરશે, જેણે જેમના હકો નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા તેવા બારિદારોને વળતર ચૂકવવા માટેના કોઈ સિદ્ધાંતો કે માર્ગદર્શિકા નિર્ધારિત કરી નહોતી. આમાંના કોઈપણ મુદ્દા શ્રાઇન બોર્ડ હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન હતું કે કેમ તે પ્રશ્નને સ્પર્શતા નહોતા. માત્ર એટલું જ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે શ્રાઇન બોર્ડ 'રાજ્ય-નિયંત્રિત કોર્પોરેશન' નથી. આ મુદ્દો, પોતાનામાં જ, શ્રાઇન બોર્ડ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન છે કે કેમ તે મુદ્દા માટે નિર્ણાયક નથી. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો વ્યાપ ઘણો વ્યાપક છે. તેનો ઉપયોગ યોગ્ય કેસોમાં "કોઈપણ સરકાર" સહિત "કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ" સામે થઈ શકે છે.

અનુચ્છેદ ૧૨ ભાગ ૩ માં સ્થાન ધરાવે છે, અને નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે:

> "૧૨. વ્યાખ્યા.- આ ભાગમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભમાં અન્યથા જરૂરી ન હોય ત્યાં સુધી, "રાજ્ય" માં ભારત સરકાર અને સંસદ તથા દરેક રાજ્યોની સરકાર અને ધારાસભા તથા ભારતના ક્ષેત્રમાં અથવા ભારત સરકારના

નિયંત્રણ હેઠળના તમામ સ્થાનિક અથવા અન્ય સત્તામંડળોનો સમાવેશ થાય છે."

તેનો હેતુ મૂળભૂત અધિકારો સંબંધિત ભાગ ૩ માં જ્યાં 'રાજ્ય' શબ્દ આવે છે ત્યાં તેને વ્યાખ્યાયિત કરવાનો છે. અહીં પણ, સમાવિષ્ટ વ્યાખ્યા સરકાર, ભારતની સંસદ અને રાજ્યોની ધારાસભા ઉપરાંત, "તમામ સ્થાનિક અથવા અન્ય સત્તામંડળો" ને પોતાના દાયરામાં લે છે. આ સંદર્ભમાં જ અજય હસિયા વિ. ખાલિદ મુજીબ[11] અને રમન્ના વિ. ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા[12] માં 'સાધનરૂપતા' અથવા 'રાજ્યની એજન્સી' નો સિદ્ધાંત વિકસાવવામાં આવ્યો હતો, જેમાં વિગતવાર કસોટીઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. નિર્ધારિત કસોટીઓ છતાં, સોસાયટીઓ તરીકે નોંધાયેલી કેટલીક સંસ્થાઓ સભાજીત તિવારીના કેસ (ઉપર્યુક્ત) માં અનુચ્છેદ ૧૨ ના દાયરાની બહાર હોવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. કાયદામાં જે સ્પષ્ટ અસંગતતાઓ ઊભી થઈ હતી તેનો સુમેળ પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર્યુક્ત) માં સાત વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓની મોટી બેંચ દ્વારા સાધવામાં આવ્યો હતો જેણે કોઈપણ ઘટક રાજ્યની સાધનરૂપતા કે એજન્સી છે કે કેમ, અને તેથી, હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે લાગુ કરવાની સાચી કસોટીઓ નિર્ધારિત કરી છે.

11 એ.આઇ.આર. (૧૯૮૧) એસસી ૪૮૭.

12 એ.આઇ.આર. (૧૯૭૯) એસસી ૧૬૨૮.

કદાચ, અમુક બાબતોમાં, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ કેસ (ઉપર્યુક્ત) માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં ભૂરી નાથ (ઉપર્યુક્ત) ના કેટલાક અવલોકનોની શુદ્ધતા ચર્ચાને પાત્ર છે. જોકે, હાઇકોર્ટ પાસે પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર્યુક્ત) માં ઠરાવેલા કાયદા પર વિચારણા કરવાનો કોઈ પ્રસંગ કે લાભ ન હોવાથી, અમારા માટે તેના પર કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવો અયોગ્ય ગણાશે. અમારા માટે એટલું કહેવું પૂરતું છે કે, ભૂરી નાથ, કોઈપણ રીતે, હાઇકોર્ટ દ્વારા સમજવામાં આવેલા કાયદાને નિર્ધારિત કરતો નથી, એટલે કે શ્રાઇન બોર્ડ હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન નથી.

સામાવાળાઓના વિદ્વાન વકીલ શ્રી પી.પી. રાવ સાથે અમે સંમત થવાનું વલણ ધરાવીએ છીએ કે પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર્યુક્ત) માં ઠરાવેલા કાયદાના પ્રકાશમાં હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને બોર્ડની આધીનતાના મુદ્દા પર વિચારણા કરવા માટે બાબત હાઇકોર્ટને પરત મોકલવી જોઈએ. હાઇકોર્ટે રિટ અરજીઓની ગ્રાહ્યતા અંગેના તેના નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને તેની સમક્ષના કેસોના ગુણદોષની તપાસ પણ કરી નથી.

આ તમામ સંજોગોને ધ્યાનમાં લેતાં, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે હાઇકોર્ટના વાદગ્રસ્ત ચુકાદાઓ રદ કરવા જરૂરી છે.

આથી, નીચે મુજબનો હુકમ કરવામાં આવે છે:

અમે અપીલો માન્ય રાખીએ છીએ અને હાઇકોર્ટના વાદગ્રસ્ત ચુકાદાઓ રદ કરીને, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ કેસ (ઉપર્યુક્ત) માં આ કોર્ટ દ્વારા ઠરાવેલા કાયદા અનુસાર સુનાવણી અને નિર્ણય માટે એલપીએ નં. ૧૮૨/૧૯૯૨, એલપીએ નં. ૧૮૩/૧૯૯૩, રિટ અરજી, ઓડબલ્યુપી નં. ૫૨૩/૧૯૯૫ અને રિટ અરજી, એસડબલ્યુપી નં. ૯૩૦/૧૯૯૮ હાઇકોર્ટને પરત મોકલીએ છીએ.

અમે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલી આશંકા પર કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનું ટાળ્યું છે કે ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૨૦ દીવાની દાવાઓ અને શ્રમ કાયદા હેઠળના ન્યાયનિર્ણયને અવરોધે છે. તેથી, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ કેસ (ઉપર્યુક્ત) માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતો અને કસોટીઓ લાગુ કરીને શ્રાઇન બોર્ડ હાઇકોર્ટની રિટ હકુમતને આધીન છે કે કેમ તેની તપાસ કરીને

હાઇકોર્ટે સૌપ્રથમ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીઓની ગ્રાહ્યતા પર વિચારણા કરવી રહેશે.

રિટ અરજદારો માટે દીવાની દાવા કે ઔદ્યોગિક ન્યાયનિર્ણયના રૂપમાં કોઈ વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ છે કે કેમ તે અંગે પણ હાઇકોર્ટે વિચારણા કરવી રહેશે. જો ૧૯૮૮ ના એક્ટની કલમ ૨૦ ની જોગવાઈના અર્થઘટન પર હાઇકોર્ટ એવા નિષ્કર્ષ પર આવે કે તેની સમક્ષના રિટ અરજદારો માટે આવો વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ છે, તો તેના પર પક્ષકારોને યોગ્ય ઉપાય તરફ મોકલવા સહિતનો યોગ્ય નિર્ણય લેવા માટે હાઇકોર્ટ મુક્ત રહેશે.

જો હાઇકોર્ટ એવો દ્રષ્ટિકોણ અપનાવે કે રિટ અરજીઓ ટકવાપાત્ર છે, અને રિટ અરજદારો માટે અન્ય કોઈ સમાન રીતે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ નથી, તો હાઇકોર્ટે રિટ અરજીઓનો તેમના ગુણદોષ પર નિર્ણય કરવાનો રહેશે.

જોકે વિદ્વાન વકીલોએ અમારી સમક્ષ મોટી સંખ્યામાં ચુકાદાઓ ટાંક્યા છે, પરંતુ અમે જે દ્રષ્ટિકોણ અપનાવવાનું વલણ ધરાવીએ છીએ તેને ધ્યાનમાં રાખીને તેનો સંદર્ભ લેવો બિનજરૂરી માનીએ છીએ.

પક્ષકારોની તમામ દલીલો હાઇકોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવા માટે ખુલ્લી રાખવામાં આવે છે.

રિટ અરજીઓ ઘણા સમયથી પેન્ડિંગ છે, અને તે કર્મચારીઓની સેવા સમાપ્તિના કેસો સાથે પણ સંબંધિત છે તે ધ્યાનમાં લેતાં, રિટ અરજીઓની સુનાવણી ઝડપી બનાવવામાં આવે તે વધુ યોગ્ય છે. હાઇકોર્ટને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આ ચુકાદાની પ્રાપ્તિથી પ્રાધાન્યપણે છ મહિનાના સમયગાળામાં રિટ અરજીઓનો નિકાલ કરે.

વી.એસ.એસ.

અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.